

PRILOZI POVIJESTI RANOG PRAVAŠTVA

Jaroslav Šidak

1. Osnovni izvorni tekst koji se na ovom mjestu prvi put objavljuje sastoji se od triju odužih odlomaka iz rukopisa Antuna Starčevića, vijećnika Banskog stola, kojem je on sam dao naslov: »Školovanje i uspomene Antuna Starčevića«.¹ Rukopis, sačuvan u prijepisu pisaćim strojem, datiran je na kraju danom 25. rujna 1919. Njegov je autor, rođen 17. ožujka 1851, bio u daljem srodstvu sa svojim proslavljenim imenjacom, koga je nazivao »stricem« i koji ga je pomagao kada je 1865. došao u Zagreb na gimnazijske nauke (maturirao je 1873). Odlomci koji se ovdje objavljuju odnose se na razdoblje od 1869. do 1877, kada je autor završio studij prava i stupio u sudačku službu. Govoreći o svom školovanju, autor se sjeća nekih važnijih događaja značajnih za tadašnji politički život u Hrvatskoj, u kojima je i sam neposredno sudjelovao. To su, između ostaloga, pravaška demonstracija protiv slavljenja bana Jelačića 19. travnja 1870; odjek Kvaternikova neuspjelog ustanka 1871. među pravaškom omladinom; njezina demonstracija protiv dra Petra Matkovića 1873. zbog njegova pisanja o nacionalnim odnosima u Hrvatskoj; postanak »Otvorenog pisma« kojim je »hrvatska akademička mladež« 25. siječnja 1877. odgovorila na pisanje ruskog slavista Apolona Aleksandroviča Majkova o Bosni; i, na kraju, odjek bosansko-hercegovačkog ustanka među studentima pravašima. Iako poneki podatak manje važnosti nije točan ili podliježe sumnji, ipak ova sjećanja jednog sudionika sadrže različite vrijedne i do danas nepoznate podatke, od kojih neki imaju šire značenje i omogućavaju bolje poznavanje nekih važnijih događaja. Posebnu pažnju zavređuju podaci o akciji mladih pravaša nakon prvih vijesti o rakovičkom ustanku i o postanku njihova odgovora Majkovu, koji je, kako to autor ovdje prvi put pouzdano iznosi, potekao iz pera dra Ante Starčevića. Prema tome, zahvaljujući ovim odlomcima otkrivamo i jedan dalji tekst »Staroga«, koji pokazuje sva obilježja značajna za njegov polemički i satirički način pisanja.

Taj tekst dodaje se ovdje kao Prilog II spomenutim odlomcima, a kao Prilog I prethodi mu protest protiv P. Matkovića, koji je također izašao u obliku letka. Kao što »Otvoreno pismo« Majkovu ima po Starčevićevu autorstvu veće značenje od komentara tim odlomcima, tako i ovaj protest prelazi takvu namjeru po tome što jasno odražava velikohrvatsko stajalište pravaške omladine.

2. Autor odlomaka koji se na ovom mjestu objavljuju iskoristio ih je djelomično i sâm da 1923. ispriča svoje »uspomene iz obiteljskog života dra

¹ Taj sam rukopis dobio na upotrebu od gđe Ljubice Posarić, kojoj i ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

Ante Starčevića« (Jutarnji list, 24. XII). Taj članak nalikuje nešto opširnijem sažetku odlomaka, ali nije s njima istovetan. Ponegdje je nešto opširniji, poneka je pojedinost u njemu drugačije izražena, ali podatak o pismu Majkovu nije u njemu uopće spomenut, a demonstracija protiv Jelačića samo je ukratko zabilježena. Uza sve to je članak koristan jer ispravlja poneku pogrešku koja je u rukopisu nastala prilikom prepisivanja i jer ponegdje određenije govori od teksta rukopisa.

Autor, na primjer, ne objašnjava naziv »Slavosrbi« nekim moralnim razlogom nego time što su članovi Strossmayerove stranke, tobože, »bili rađe (!) Slavjani i Srbi nego Hrvati«. Ime, pak, »stekliša« pravaška je mladež, navodno, izvodila »od glagola steći, stekli« tj. »da ćemo pod tim imenom steći slobodu hrvatskoga naroda« — što se jedva može smatrati vjerojatnim.

Iznenaduje što autor ponekad ne daje u članku o sebi iste podatke kakve donosi u tekstu odlomka. Tako sebe ne ubraja ondje među autore proglašenja koji su oni u vezi s Kvaternikovim pokušajem ustanka proširili gradom, a upisuje sebi u zaslugu odbijanje prijedloga da se sruše »svi brzojavni stupovi koji vode u Zagreb« s juga.

3. Prosvjed stopedesetdvojice »hrvatskih mladića sa pravoslavne akademije u Zagrebu, sa viših učilišta u Gradcu, Pragu i Beču i sa bogoslovije u Gorici« protiv dra Petra Matkovića, »profesora i pravoga člana jugoslavenske akademije«,² odnosi se na njegovu »spomenicu za svjetsku izložbu u Beču« 1873, koju je on napisao »na poziv visoke kr. hrvatsko-slavonske zemaljske vlade«. Pod naslovom: »Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih«, ta je knjiga od 160 strana izašla i u prijevodu na njemački i francuski jezik. Za razliku od svog uvoda u Katalog zagrebačke izložbe 1864, u kojem nije uopće spomenuo Srbe u hrvatskim zemljama i time potaknuo proteste s njihove strane,³ Matković se ovaj put nije ograničio samo na iznošenje brojčanih podataka o podjeli stanovništva prema vjeroispovijesti nego je Srbe izričito spomenuo kao narod. Učinio je to unatoč tome što posljednji popis stanovništva u Monarhiji od 31. XII 1869. nije uzimao u obzir narodnost. Iako ne poriče postojanje »srbskog elementa« u hrvatskim zemljama, Matković ipak ostaje dosljedan u svom načelnom stavu o Hrvatima i Srbima kao jednoj narodnosti. S obzirom na njihove migracije u XVI i XVII stoljeću zaključuje on⁴ da »nije moguće na tanko označiti, gdje i koje su danas Hrvati, gdje li i koje li Srbi; jer se je na mnogo mjesta bratska krv tako izmješala, da odieliti hrvatski od srbskoga elementa uprav onako je nemoguće kao što bi i suvišno bilo, s druge pako strane nije teško ustanoviti međe prema zapadnim Slovenom i prema ne slovenskim narodom. Indi (dakle) razlike među Hrvatima i Srbima ne odnose se na narodnost, koliko na oba s vana političkim uplivom i kulturom bizantinskom dobivena faktora, naime na vjeru i pismo«.

² O P. Matkoviću usp. članak Miroslava Despot, Život i rad Petra Matkovića, Senjski zbornik III, 1967—68 (izašao 1969), 210—221.

³ Usp. J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, 34—35.

⁴ P. Matković, Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih, Zagreb 1873, 42—43.

Pravaška je mladež, u stvari, zastupala isto mišljenje o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, dodajući im i Slovence, ali je jedinim opravdanim imenom za sve njih smatrala hrvatsko ime. Pri tom se nije služila nekim historijskim argumentima nego analognom tendencijom na srpskoj strani gdje »na naše Jugoslavjanstvo, na naše Srbo-hrvatstvo odgovaraju jedinim i samo Srbstvom«, te »vele da ni neima naroda hrvatskoga, priznajući ga jedino kano ogranak velikoga Srbstva«.

4. Pišući 23. II 1877. Đuri Daničiću u Beograd, Matković je između ostalog napisao i ovo:⁵ »Luda sveučilišna mladež, ipak ne sva, nego Starčevići odgovoriše na nepametni članak Majkova, koj nije imao drugoga i pametnije-ga posla nego nezreloj mladeži odgovarati. Taj odgovor nije sama mladež napisala, nego ludi Starčević [...]«

Matković je, dakle, već mjesec dana poslije izlaska »Otvorenog pisma« sa sigurnošću ustvrdio da ono potječe od »Staroga«, ali je historiografiji postao taj podatak poznat tek nedavno. Odlomci koji se ovdje objavljuju pokazuju da je Matković bio dobro obaviješten.

Kako Matković konstatira, »Otvoreno pismo« je bio odgovor Majkovu koji je jednim člankom napao »Izjavu« hrvatskih sveučilištaraca. Riječ je o jednom tekstu koji je »akademička mladež hrvatska« donijela na svojoj »skupštini« održanoj 25. listopada 1876, a zatim ga idućeg dana objavila u dnevniku »Obzor« (br. 246) i samostalno u obliku letka, s prijevodom na talijanski i njemački jezik. Prema saopćenju »Obzorove« redakcije,⁶ taj je tekst odobren na jednom »privatnom sastanku«, jer je javna skupština bila zabranjena, a učesnicima je bila predložena i neka »druga osnova izjave, koja je svakako imala sve prednosti« pred onom koju je većina primila. Ovo saopćenje narodnjačkog »Obzora« upućuje na zaključak da su na sastanku istupili sa svojim nacrtom teksta i »štrosmajerovci«, ali da su oni ostali prema pravašima u manjini.

Poticaj za tu akciju dala je »nedavna enuncijacija akademičke mladeži magjarske«, kako se u »Izjavi« konstatira, koja se u pitanju bosansko-hercegovačkog ustanka stavila na stranu Turske, odužujući joj se na taj način za pomoć koju je 1848/49. ukazala mađarskoj revoluciji. Izjava je, dakako, suprotstavila takvom shvaćanju svoje pristajanje uza »svetu borbu hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini proti četirstogodišnjemu svomu gospodaru i mučitelju, osmanskom carstvu« i potkrijepila to nekim tvrdnjama historijsko-pravne prirode. Protivno Anti Starčeviću, koji je u predgovoru svog spisa »Pasmına slavoserbska u Hervatskoj« iste godine odlučno osudio ustanak,⁷ omladina koja ga je slijedila izrekla je »kriepko naravnim i pisanim pravom opravdani iz duše svomu narodu izvađeni zahtjev, da Nj. Veličanstvo sada sretno vladajući kralj hrvatski Franjo Josip I. oslobodi mučenički hrvatski narod Bosne i Hercegovine od osmanskoga jarma, ter ujedini opet viernu hrvatsku kraljevinu, dovede ju do državne nezavisnosti, blagostanja i sreće

⁵ Ovo pismo donosi u cjelini M. Despot, n. dj., 217—218.

⁶ Obzor, 26. I 1877, br. 246 (dodatak redakcije tekstu »Otvorenog pisma«).

⁷ O stajalištu Ante Starčevića prema ustanku u Bosni i Hercegovini 1875—78, usp. Šidak i dr., n. dj., 94—95, i D. Pavličević, A. Starčević prema bosansko-hercegovačkom ustanku 1875—1878. i Istočnom pitanju, Revija XI, Osijek 1971, br. 6, 111—120.

[. . .]« Značajno je za osjećanje tadašnje pravaške omladine da ona pri kraju svoje »Izjave« podsjeća mađarski narod na zajedničke interese koji ga vežu s hrvatskim narodom u vjekovnoj borbi protiv Turaka i zatim »proti nasrtanjem na ustav i slobodu« tj. protiv Austrije, a da uz to »bratinskomu plemenitomu narodu bugarskomu« želi u tadašnjoj njegovoj ustaničkoj borbi »sretnu i podpunu premagu svoga vječnoga sovražnika«.

Narodnjački se »Obzor« nije s tom »Izjavom« iz više razloga složio. Reakcija je već 27. listopada (br. 247) zamjerila pravaškoj omladini njezin način prilaženja hrvatskom historijskom pravu. Apriornim i uopćenim tezama koje se nisu osvrtnale niti na povijesnu istinu niti na suvremenu zbilju usprotivio se opravdanim riječima dostojnima pera jednog stručnjaka-povjesničara kakav je bio urednik Josip Miškatović: »Ni jedna mladež na svijetu nebi mogla razumjeti, što znamenuje historičko pravo, na koje se hrvatska mladež poziva. To pravo razumije jedina Hrvatska, pa ga i ona, ako hoće da ostane ozbiljna, mora uvažavati razumno. [. . .] Hoće li hrvatska mladež, da misli dosljedno, onda će bar toliko priznati, da historičko pravo ima s obe strane oštrac, pak se ne može smatrati neprepornim, a kad se prepor porodi o valjanosti hrvatskoga prava, onda se apelira napokon na snagu, koja pobuđuje doduše i hrvatsko pravo, ali ju stvaraju posve drugi uvjeti, o kojih preporučujemo hrvatskoj mladeži neka dobro razmišlja.« A s istim je pravom mogao autorima »Izjave« predbaciti njihovu šutnju s kojom prelaze preko opstanka srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, iako je upravo on ponio na sebi svu težinu ustanka. »Ni jedna mladež na svijetu«, pisao je, »nebi razumjela, kako se u današnjih zamotajih, napram događajem, koji se sbivaju pred Europom, može onako suvereno ignorirati srbski narod«.

Upravo je ovaj propust, koji je nužno proizlazio iz osnovnog idejnog stava slijepog za tadašnju zbilju, izazvao spomenutoga ruskog slavista A. Majkova da u moskovskom listu »Novoe vremja« napadne zagrebačku »Izjavu«. Majkov, profesor na moskovskom sveučilištu, bio je već otprije dobro poznat i našoj javnosti po svom djelu »Istorija serbskoga jazyka vo svjazi s istorieju naroda [. . .]« (1857), u kojem je potonju povijest prikazao po oblastima, među koje je osim srednjovjekovne Bosne ubrojio i Dubrovnik. Ta je povijest već 1858. izašla u srpskom prijevodu kao prilog beogradskih »Srbskih novina« a 1876. preveo ju je ponovo poznati slavist Đuro Daničić.⁸ U tom knjižnom izdanju povijest Bosne je obuhvatila str. 145—192 a Dubrovnik str. 193—347. Iako je kao filolog proučavao prošlost srpskog jezika, Majkov je uložio zamjeran trud u istraživanje srpske povijesti, povodeći se pri tom za jezičnim kriterijem Vuka Karadžića. Dobro je poznavao objavljenu izvornu građu i literaturu, a njegova povijest Dubrovnika, u kojoj je težište položio na unutrašnji razvoj, zaslužuje i danas pažnju.

Majkov je u svom članku, koji je »Obzor« na početku 1877. donio u prijevodu,⁹ ostao dosljedan spomenutom jezičnom kriteriju. Velikohrvatskoj tezi »Proglasa« odupro se velikosrpskom tezom na temelju koje je štokavsko jezično područje poistovjetio s etničkim područjem srpskog naroda. Budući da

⁸ Istorija srpskoga naroda. Napisao A. Majkov. S ruskoga preveo Đ. Daničić. Biograd 1876 (2. izd.).

⁹ »Majkov o Horvatih«. Obzor, 12. i 16. I 1877, br. 9 i 12.

je, u skladu sa spomenutim filološkim kriterijem, stanovnike u »zapadnim dijelovima zagrebačke i varaždinske županije«, zbog njihova kajkavskog narječja, ubrojio među »čiste Slovence« koji su se onamo, tobože, doselili tek nakon »strašnih pustošenja« od strane Turaka, hrvatski je narod ograničio na njegov čakavski dio i ustvrdio najzad da Hrvata nema više od 800.000. Na Srbe, naprotiv, otpada prema njegovu računu punih pet milijuna. Ali se Majkov nije zadovoljio ovim apstraktnim filološkim razmatranjima koja su bila u golemom raskoraku sa životnom zbiljom. Kao što je za objašnjenje »čistih Slovenaca« u sjeverozapadnoj Hrvatskoj izmislio u svom nepoznavanju hrvatske povijesti migracije kakvih nikada nije bilo, odvažio se naposljetku da ustvrdi kako se hrvatska omladina služi hrvatskim imenom »ne po narodnom govoru i ne po narodnosti, već po nalogu austrijske vlade [...]«, i to u tom smislu »u kom ga je ustanovila naredba austrijske vlade« (podcrtao autor).¹⁰

Na žalost, taj je članak iz originala prenijela i novosadska »Zastava«, kojoj je takvo pisanje u tadašnjim prilikama dobro došlo. Na hrvatskoj su strani dostojno odgovorila dva lista: vladin »Obzor« i oporbeni »Primorac«. Najprije je »Primorac«, u kratkoj bilješci, izjavio da mu se članak, kako ga je »Zastava« objavila, »nemili, jer uz po koju istinu odnoseću se ne na historiju toliko, koliko na današnje stanje, ima u njem puno nepravедnosti proti Hrvatima«. ¹¹ Uskoro zatim je »Obzor« u uvodniku od 20. I 1877. osudio Majkova zato što »kano i pokojni Vuk stiskuje Hrvate u kut jadranskoga primorja i broji ih na koju stotinicu tisuća duša. Sve je drugo Srbin i Slovenac, koji se je naselio u tri temeljne županije hrvatske.« Pogotovu je, pak, s pravom uzeo u obranu pravašku omladinu koju je Majkov potvorio kao sredstvo austrijske politike. »Još je nepravедniji hrvatskoj mladeži« pisao je »Obzor«, »koja nije ni u snu sanjala, da će ju i kada i tko bjediti oruđem Austrije, kako je ona sama, isto tako krivo, biedila nacionalnu stranku tim političkim griehom. ¹² Ne, g. Majkov se vara, kad misli, da hrvatska mladež može biti oruđe Austrije, o kojoj ona zna, da je razoravala, a ne stvarala Hrvatsku i hrvatstvo, kako to prof. Majkov tvrdi, i kako bi u istinu njezin interes zahtievao.«

Samo nekoliko dana kasnije, 26. I 1877. osvanuo je odgovor te iste mladeži Majkovu koji je, kako sada zahvaljujući odlomcima koji slijede pouzdano znamo, napisao Ante Starčević.

¹⁰ Obzor, 20. I 1877, br. 16.

¹¹ Primorac, 17. I 1877, br. 7. (Na novine, spomenute u bilješkama 10 i 11, upozorila je M. Despot, n. dj., 217, bilj. 44 i 45.)

¹² A. Starčević, a po njemu i pravaši uopće, osuđivali su narodnjake (»štrosmajerovce«) kao tobožnje oruđe bečke politike.

ODLOMCI IZ MEMOARA »ŠKOLOVANJE I USPOMENE ANTUNA
STARČEVIĆA« (1869—77)

[...] Ove godine¹ događale su se razne političke stvari, koje su mene kao đaka vrlo zanimale. Tako je ove godine posjetio Zagreb kralj Franjo Josip I. sa kraljicom Jelisavom. Bijahu velike svečanosti, kakvih ja nisam do tada nikada vidio. Mnogo se je politiziralo i po ulicama se vikalo proti banu Levinu Rauchu i njegovoj mađaronskoj stranci. Vidio sam u Ilici kako su panduri uvečer zatvorili Frana Kurelca. Čuo sam da je glasno kritizirao, što je bila negdje izvješena mađarska zastava.² Čuo sam u gostionici Kap-tolskoj pivovari, gdje je došlo nas više đaka na čašu piva, kako su zagrebački građani zagrijani dobrom kapljicom pjevali razne pjesme, među njima i pjesmu »Dime, dime, dime, prokleta ti je ime«, a koja se pjesma odnosila na bana Raucha.³ Stric Ante izdavao je politički mjesečni list »Hrvatska«, a kasnije »Hervat«,⁴ koji listovi su zastupali stanovište njegove stranke — stranke prava. Malo je nas đaka bilo njegovim pristašama, ali je bilo mnogo više Slavosrba.⁵ Znadem iz razgovora između strica i dr. Šrama,⁶ da je stric zastupao stanovište, da je Kraljevina Hrvatska poslije god. 1848. bila potpuno samostalna i da je svoje državne odnose mogla uređivati samo u dogovoru sa kraljem, a nikako nije smjela doći u nerazdruživu vezu sa Ugarskom. Toliko sam samo nabacio o političkim stvarima onoga doba, makar se je mnogo toga događalo, ali bi me predaleko odvelo, kada bi sve napisao.

Ja sam se već pomalo počeo baviti politikom. Sjećam se, da je jednom u naš stan došao Šime Balenović⁷ i mene uzeo u šetnju u Tuškanac. Na šetnji mi reče, da đak mora učiti, a ne politizirati. U razgovoru mi spomene, da je politika strica Ante pogubna za mladež i narod i da ja odviše čitam pravaške novine. Ja mu odgovorih, da ja učim, a u slobodno vrijeme da čitam koju dobru knjigu i novine. Mene je njegova izjava o stricu raspalila i pošto sam vidio, da je Šime Slavosrb rekoh mu, da sam u stanju za strica umrijeti. Stric

¹ 1869. Tada se pisac ovih sjećanja, navršivši 18 godina, nalazio u IV r. gimnazije.

² Franjo Josip I boravio je u Zagrebu 13. ožujka 1869. Hrvatski je sabor iskoristio tu priliku da od njega ishodi odobrenje za osnutak Sveučilišta. Usp. Spomenicu u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I, 1969, 98. — Podatak o Kurelcu ne spominje njegov biograf Mirko Breyer, Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporoditelja i književnika 1811—1874, Zagreb 1938.

³ Levin bar. Rauch, 1867—68. namjesnik banske časti, a nakon sklapanja ugar-sko-hrvatske nagodbe od 1868—71. ban. — Njem. Rauch = dim.

⁴ Redosljed izlaženja ovih listova bio je obratan: 1868—69. izlazio je »Hervat«, a 1869—71. »Hrvatska« (Hrvatska). Starčević im nije bio izdavač, ali im je, pored E. Kvaternika, svojom suradnjom udarao pečat.

⁵ Pogrdno ime iskovan od Starčevića, koje su pravaši ponajčešće pridijevali narodnjacima, pristašama J. J. Strossmayera. Usp. o njegovu višestrukom značenju J. Š i d a k, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914, u knjizi »Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća«, 1973, 54, bilj. 40.

⁶ Dr Lavoslav Šram, odvjetnik, kod koga je Starčević bio u 50. i 60. godinama namješten kao kancelist.

⁷ Šime Balenović (1835—72), svećenik, pisac »Povjesnice hrvatskoga naroda za puk« (1870). On je svoga sinovca Adama povjerio piscu ovih sjećanja da na njega pazi i da ga podučava, a zato je za obojicu plaćao zajednički stan.

Ante nikada nije sa mnom o politici govorio, nego je uvijek isticao, da đak mora učiti. Poslije razgovora sa popom Šimom, on je svog sinovca od mene odveo, premda je bio odlikaš.

I ove godine bio sam odlikaš, ali više nisam bio prvi nego osmi po redu. Kada sam pošao u V. razred imao sam koštu u Konviktu,⁸ a stan u Jurjevskoj ulici. U mojoj maloj sobici sastajali smo se mi školski i politički drugovi i to: Kiseljak, Barak, Demetrović, nećak Kvaternikov, Novak, Krašković i mnogi drugi. Tu smo debatirali o dnevnim političkim prilikama. U V. razredu imao sam već više instrukcija i već sam od zaslužanih novaca mogao kupiti uru.

Jednom poslije podne u proljeće došao sam u stan i našao na stolu 2 fućkalice od šećera i pismo od Barca, da dođem na Harmicu (Jelačićev trg), da će nas biti više. Uzput čuo sam, da pjevači kane slaviti Jelačića bana i da ćemo ih mi pravaši kod tog posla isfućkati.⁹ Za Jelačića bana znao sam, da ga je Austrija za njegove usluge dvoru prevarila i da je mogao Mađare pustiti, da Austriju sataru, a onda je mogao sa svojom vojskom umarširati u Bosnu i istu od Turčina osloboditi i tako hrvatski narod ujediniti. Sa ovim mislima došao sam na Harmicu.¹⁰ Tamo sam našao Davida Starčevića,¹¹ pravnik Gržanića¹² i više drugova gimnazijalaca. Moglo nas je biti oko 20. Kada su slavitelji Jelačića bana, vraćajući se iz Maksimira, stali pred spomenik pjevati, a mi fućkati. Povorka je krenula u Ilicu i mi smo usporedo sa povorkom išli i neprestano fućkali, a David je vrlo glasno govorio i psovao. Netko iz povorke htjede Davida napasti, nu ja sam toga sa mojom fućkalicom u nos pogodio i smeo ga, da nije mogao Davidu ništa učiniti. Poslije te gungule došao je David pod istragu i njegovi kolege profesori Jagić i Bratelj¹³ tražili su njegov otpust iz službe i to vrlo oštro od bana Raucha. Ban nije htio po njihovoj zapovijedi odmah Davida otpustiti, dok se ne provede istraga. Razljućeni Jagić i Bratelj u znak protesta ostavili su službu tako, da je Jagić otišao u Moskvu, Odesu i Petrograd, a kasnije u Beč, gdje je bio sveučilišni profesor i poznati učenjak slavista, uživajući glas velikog učenjaka. Taj imade svoju karijeru zahvaliti Davidu.¹⁴ Kratko vrijeme nakon toga napisao je David bro-

⁸ Vjerojatno u sjemeništu.

⁹ Odnosi se na demonstraciju pravaša 19. IV 1870.

¹⁰ Danas Trg Republike, na kojem je 1866. podignut spomenik banu Jelačiću, pa je i Trg prozvan njegovim imenom.

¹¹ David, sinovac Starčevićev, tada (1870) suplent na zagrebačkoj gimnaziji. Usp. o njemu članak M. Gross u Enc. Jug. VIII, 1971, 130.

¹² Joso Gržanić, kasnije pravaški zastupnik u Hrvatskom saboru, gdje je 1885. fizički napao bana Khuena.

¹³ Vatroslav Jagić i Vasilj Bratelj, koji je nešto kasnije, od 29. IV do 31. VII 1871, bio vlasnik i urednik narodnjačkog »Branika« u Vojnom Sisku.

¹⁴ Kako Jagić piše u »Spomenima mojega života« I, Beograd 1930, 105—107, deseterica oporbenih nastavnika na gimnaziji zahtijevala su od vlade, pod prijetnjom nedolaska na službu, da Davida Starčevića zbog spomenute demonstracije »ukloni sa suplenture«. David je bio doista otpušten, ali su Jagić i Bratelj bili za kaznu također otpušteni, bez otpravnine i s obustavom plaće. Pišući o tome Jagić je taj postupak vlade osudio kao neopravdan, ali konstata: »A to je upravo i bila za mene sreća, to je dalo mojoj sudbini drugi pravac« (107). — Međutim, već je M. Polić, 1860—1880. Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života II, 1900, 123—125, opisao ovaj događaj dosta opširno na temelju suvremenog Jagićeva prikaza u »Zatočniku« II, 6. VII 1870, br. 151 (Prilog, str. 8). Taj se prikaz

šuru pod naslovom: »Slaviteljem Jelačića bana«,¹⁵ u kojoj je prikazao Jelačića kao oficira i dvorskog čovjeka, koji je samo ispunjavao tuđinske želje, a da nije bio nikakav narodni čovjek, a najmanje neki hrvatski junak. To je za ono doba bila velika senzacija, da je neko mogao u Jelačićevu slavu dirnuti. Nakon provedene istrage David je bio otpušten iz službe sa gimnazije; on je ionako dovršavao svoje ispite na Pravoslavnoj Akademiji. Mi đaci došli smo pod disciplinsku istragu. Sudili su nam svi profesori pod predsjedavanjem ravnatelja Košutića. Kada sam ja došao na prelušavanje zapitao me profesor Macun: »Za Boga svetoga kažite Vi nama tko Vam je kazao, da će biti na Jelačićevom trgu muzika«, radi koje sam rekao, da sam tamo došao. Ja sam odgovorio, da neznam tko mi je kazao i da ima mnogo stvari u svijetu za koje čovjek dozna, i ipak nezna tko mu je prvi kazao. Na taj moj odgovor profesor Macun se jako uzrujao. Ja sam se sabrao i rekao mu da se po cijelom Zagrebu govori, da je Njegova preuzvišenost biskup Strossmayer u Rimu zatvoren, jer je govorio protiv nepogriješivosti sv. oca Pape,¹⁶ ali od koga sam to čuo rekoh, da me ubijete nebih Vam znao kazati. Na ovu izjavu profesori se uzkomešashe, a profesor dr. Marković¹⁷ pograbi je za stolac. Mi glavni kolovođe Kiseljak,

u ponečemu razlikuje od Jagićeva kasnijeg pisanja u »Spomenima«. Prema njemu su devetorica nastavnika 28. IV zahtijevala od ravnatelja Kostića da se D. Starčević otpusti, a kada je taj negdje u prvoj polovici svibnja objavio brošuru »Slaviteljem Jelačića bana«, Jagić i njegovi drugovi odgovorili su mu 17. V člankom u »Narodnim novinama«, br. 114. Budući da ni tada nije uslijedilo nikakvo rješenje, Jagić je 24. V, zajedno s devetoricom drugova podnio vladi očitovanje, s rokom do kraja mjeseca i prijetnjom neodržavanja predavanja. Tek tada je 31. V uslijedio Starčevićev otpust, a kada su 7. VI otpušteni također Jagić i Bratelj, istog je dana iz solidarnosti predalo ostavku pet profesora-supotpisnika očitovanja (kasnije im se pridružio još jedan). Uskoro zatim, 11. VI, »Zatočnik« je u br. 132. donio »Očitovanje« 125-orice učenika koji zbog odlaska »najodličnijih svojih učiteljah« istupaju iz gimnazije.

Događaji od 19. IV urodili su tih dana još jednom značajnom posljedicom: 2. XI raspuštena je karlovačka »Zora« zbog »političkih demonstracija« u Zagrebu (Zatočnik, 13. VI, br. 133).

¹⁵ Ta je brošura izašla 1870. u dva izdanja, od kojih je drugo D. Starčević bio primoran izdati u Budimpešti, jer to u Zagrebu nije više mogao uraditi. Za pisanje brošure koju je datirao 10. V 1870, dao mu je poticaj gore ispričani »javni prizor« od 19. IV. »Ja sam tu«, kaže on, »sudjelovao, te sam izazvan, istini za volju stvar obćinstvu razložiti, kako se ima. — Moju izjavu novine nehtedoše uverstiti; stoga se poslužujem posebnim tiskopisom.« Prema njegovu opisu, do demonstracije koja se sastojala od »smeha i fućkanja« došlo je zbog poklika »Slava Jelačiću!« koji su pred Jelačićevim spomenikom izvikivali pjevači karlovačke »Zore« i zagrebačkog »Kola« na povratku iz Maksimira. Do nekoga fizičkog sukoba, tvrdi Starčević, nije pri tom došlo, iako je, prema »Zatočniku« (br. 91, 22. IV) »odvukao nekoliko batinah, padših o njegova leđa«, u naknadnom sukobu u donjoj Ilici.

Pamflet završava optužbu Jelačića ovim riječima: »Eto iz svega dokazano je, da Jelačić bijaše: Austrijanski najmljenik, sluga despotizma, koj je tiranstvu za ljubav, a samo za svoju korist, narod svoj zaveo, poklao, porobio: domovinu svoju izneverio i zasuznjio, upropastio: slobodu izdao, i u toj izdaji ustrajao do smrti!!« (3)

¹⁶ J. J. Strossmayer je tada, 1870, sudjelovao u radu Vatikanskog koncila.

¹⁷ Franjo Marković (1845—1914), do 1874. nastavnik gimnazije, a zatim prvi profesor filozofije na novootvorenom Sveučilištu.

Barac, Novak i ja budemo osuđeni svaki na 10 sati karcera (zatvora) koji je bio strogo izvršen. Čuo sam da su nas htjeli izključiti iz gimnazije, ali sa jednim glasom većine, kojom je odlučio profesor Babukić,¹⁸ kažnjeni smo sa karcerom.

Kada sam ja svršio VI. razred¹⁹ bio sam dobar prvoredaš, a to zato što su me profesori sumnjičili, da se bavim politikom. Sa ferija skupa sa bratom Pavom vratio sam se u Zagreb i otac nas je vozio svojim kolima do Karlovca. Na putu do Karlovca zaustavili smo se u jednoj gostioni kraj pošte u Munjavi i tu me opazi mladi pravnik Vjekoslav Bach,²⁰ koga sam dobro poznao, koji se upravo razveselio, kada me je vidio. Pozvao me je u svoj vrt i natrpao mi pune džepove voća i dao mi pismo dobro zapečaćeno, da ga uručim Eugenu Kvaterniku. Ja sam pismo Kvaterniku predao i kako sam vidio da je bio dosta mrk, ja sam se odmah udaljio.

Ovdje mi je spomenuti, da su pravaši 30. travnja 1871 dali čitati misu za Zrinjskog i Frankopana na godišnjicu njihove smrti.²¹ Ja sam kod tih zadušnica bio prisutan i znam da su bili u crkvi mnogi pravaši i pravašice i da je bilo i nekoliko Kordunaša u šeredžanskom odijelu. Poslije podne bio je banket u jednoj gostioni na Maksimirskoj cesti. Došao sam i ja u društvu sa nekoliko drugova i prijavio se kod strica Ante, ali sam vidio da nije bio jako oduševljen mojim prisustvom i kada me je ponudio sa jelom i pilom, poslao me kući. Vidio sam kasnije povorku, koja se vraćala u grad pod vodstvom strica i Kvaternika sa hrvatskim barjakom. Čuo sam mnogo kasnije da su slijedeće noći viđeniji članovi stranke većinom glasova zaključili ustanak. Koliko znam stric Ante protivio se takvome ustanku i govorilo se, da je stric doktrinac, dok da je Kvaternik sasvim drugi čovjek i da njega moramo slijediti.²² Kvaternik je zadobio za sebe između ostalih Baha, Rakijaša²³ i kordunaške islužene vojnike i oficire, a i mladež tako, da je stric ostao prilično osamljen. Kvaternik je do tada bio poznat u vanjskom svijetu kao hrvatski diplomata. Tražio je pomoć za Hrvatsku u Rusiji, Francuskoj i Italiji i nigdje nije postigao uspjeha za naše jadno stanje. Zato se je odlučio na ustanak, koji je počeo 8. listopada 1871. u Rakovici. Dne 9. i 10. listopada prešao je više sela, a naročito Plaški sa svojom vojskom koja je brojila do 4000 ustaša²⁴ i

¹⁸ Vjekoslav Babukić, od 1846. profesor hrvatskog jezika na Kr. akademiji znanosti, a nakon njezina ukinuća (1850) na gimnaziji.

¹⁹ 1871.

²⁰ Vjekoslav Bach, tada slušač Pravoslavne akademije i urednik »Hrvatske«. U Munjavi kraj Ogulina bila je njegova tetka poštarica.

²¹ Ta je komemoracija bila tada prvi put održana. Spomen-proslavi i banketu u Maksimiru predsjedavao je E. Kvaternik, a prisustvovali su joj i braća Rade i Maksim Čuić iz sela Broćanca blizu Rakovice.

²² Podatak o zaključenom ustanku nije točan. Kako sam autor napominje, on ga donosi prema čuvenju iz »mnogo kasnijeg« vremena.

²³ Ante Rakijaš, vojni bjegunac, od 1864. suradnik E. Kvaternika u pripremanju ustanka, na čemu je 1865. i 1867. radio bez uspjeha u Dalmaciji. Usp. o njemu Enc. Jug. VII, 1969, 35.

²⁴ Prema F. Šišiću, Kvaternik. (Rakovička buna) 1921, 35/6, vojska ustanika brojila je prilikom Kvaternikova ulaska u Plaški (10. X) 1700 momaka.

tako sa tom dosta slabo naoružanom vojskom stigao 10. X u Plavča dragu, gdje je sa vojskom prenoćio i prema osnovi ta je vojska imala sutra ujutro marširati prema Karlovcu i tamo zauzeti vojnički garnizon. Već ujutro rano na 11. X opazilo se je, da je oko polovice vojske otišlo svojim kućama i da je nastupilo rasulo. Kvaternik i Bach vozili su se u kočiji, napred je kao vojskovođa jašio na konju Rakijaš, a iza vojske jašio Rade Čuić. Kada su došli do kuće braće Momčilovića, iz te kuće počelo je pucanje iz pušaka i odmah je ubijen Rakijaš, a tada Kvaternik i Bach, a tada je Rade Čuić okrenuo svoga konja i odmaglio u Bosnu, koja je bila pod turskom upravom i tamo mu se zameo svaki trag.²⁵ Kvaternik, Bach i Rakijaš budu pokopani na onome mjestu u grabi uz cestu, a na drugoj strani njegovih poginulih vojnika nekih 12 budu također pokopani.²⁶ O ovom ustanku bila je obaviještena redovita vojska u Oguulinu i Karlovcu i ta je odmah stigla na lice mjesta i povedena je istraga, te je po prijekom sudu odmah bilo suđeno 10 ustaša na smrt i kazna je odmah izvršena. Ostali su predani redovitom Vojnom sudu, koji ih je sudio na razne kazne tamnice. O rakovačkoj²⁷ buni pisalo se je poslije toga i ja neću više o tom da govorim.

Kada je stigao glas u Zagreb o ovoj buni, sastali smo se mi odrasli pravaši sa gimnazije i nekoliko pravnika u kući našeg privrženika Ivanuša²⁸ na Dolcu. Sastanak je bio već kasno u noći i svaki je morao pri ulazu u sobu priseći, da će čuvati tajnom što bude čuo i izvršiti što se bude zaključilo. Na sastanku je bilo više predloga, a kao jedan ozbiljniji bio je predlog Barca, da pođemo nas oko 20 preko Savskog mosta i da porušimo telefonske i telegrafске stupove, da se u Zagreb nemože javljati. Kod glasanja ovoga predloga bio je isti zabačen samo sa jednim glasom većine. Tako smo se razišli. No Barac, Kiseljak i ja, te još neki sastavili smo iste noći proglaš na zagrebačke građane, kojim ih pozivamo na ustanak i te smo proglaš nalijepili po uglovima važnijih zagrebačkih ulica.²⁹ Sutra dan kada sam došao u školu (bio sam u VII. razredu) reče mi sudrug Ivica Vončina da je prošle noći moj stric Ante zatvoren. Čim je u 11 sati škola završila, ja sam se odmah uputio u uredništvo »Hrvatske«. Već sam u sobi našao više pandura i državnog odvjetnika, koji me odmah zapita kakvog posla ja ovdje imadem. Ja mu iskreno odgovorim, da sam došao ispitati, da li je moj dobrotvor i stric dr. Starčević zatvoren, kako se govovara. Nato mi državni odvjetnik reče, da ću to kasnije saznati. Nešto je potihio govorio sa prisutnim policistom i reče mi, da sada moram ići

²⁵ Rade Čuić se najzad sklonio u Srbiju, gdje je i umro. Usp. Vojvodić, Izveštaji Rade Čuića o rakovičkom ustanku (1871), HZ XVI, 1961.

²⁶ Ovaj podatak nije točan. Od ustanika koji su s Kvaternikom došli do kuće Momčilovića nitko nije ondje poginuo osim Kvaternika, Bacha i Rakijaša, a nitko nije bio ni ranjen. »Tek docnije uhvaćeno je nekoliko poznatih zlikovaca, stavljeno pred ratni sud u Rakovici i strijeljano« (Šišić, n. dj., 38.) Netočan podatak zacijelo je autor preuzeo iz knjige K. Šegvića o A. Starčeviću, 258, gdje se spominju 12-orica »uhvaćenika« koji su, tobože »istoga dana« strijeljani. Potonjih je bilo deset.

²⁷ Iako se selo naziva Rakovica, tamošnji stanovnici upotrebljavaju i danas pridjev u obliku »rakovački«.

²⁸ U prijepisu pogrešno: Ivanina. Ovdje ispravljeno prema članku istog autora u »Jutarnjem listu« (usp. Predgovor).

²⁹ Tekst proglaš, koji se sačuvao u prijepisu, objavila je Ljerka Kuntić, Pariška komuna, Stranka prava i Eugen Kvaternik, Nastava povijesti, 1972, br. 1, 31.

sa policijom. Ja ga molim, da mi dozvoli otići u stan, koji je u blizini, i da mogu svoje stvari urediti. Pošto me je sama pustio, ja sam iz moje škrinjice izvadio svoje pjesme, koje sam spjevao proti Austriji i jedan dopis za »Hrvatsku« kako nam Švabe šume uništavaju, a u zamjenu nam daju švapske krpetine (banknote). Sve sam to podrapao na male komadiće i bacio u kut sobe. Jedva što sam to učinio, eto ti pandura, koji uze moju škrinjicu, pokupi razderane papire, stavi ih u škrinjicu i zaključa, te sa mnom i škrinjom na policiju. Čim se je mrak uhvatio, odvede me policist u ondašnji sudbeni zatvor današnjeg Županijskog sudbenog stola. Tu me tamničar počne mjeriti i pobliže opisivati i sve bilježiti u jedan protokol. Kada sam nehotice zagledao u taj protokol, vidio sam da je stric Ante predamnom točno opisan. Sada sam bio na čistu, da sam upisan u taj protokol kao najveći zločinac. Nakon toga odvede me ključar u jednu sobu koja je gledala na Opatičku ulicu i taj me je ključar lijepo utješio, kada mi je rekao: »Ti ne budeš iz nje pobjegao, kako je to učinio hajduk Joco Udmanić«. Naime, u ovoj sobi bio je prije kratkog vremena zatvoren glasoviti hajduk Joco Udmanić, koji je, premda okovan teškim okovima, provalio u prizemni dio, gdje se nalazila štala i sretno preko krovova iz zatvora pobjegao. Kad nisam mogao spavati, čuo sam kako su po noći u zatvor doveli Davida Starčevića i brata Juricu, pjesnika Danila Medića i Kvaternikova nećaka Juricu Demetrovića,³⁰ učenika III. razreda gimnazije. Sutra dan čuo sam u nedalekom dvorištu na šetnji odjekivati teške okove, u koje su teški zatvorenici bili okovani. Kada se je soba čistila, izašao sam pred vrata i tu sam se sastao sa Medićem, koji je imao sobu do mene i tu smo se dogovorili za znakove koje ćemo si davati sa drvetom odnosno udaranjem drveta po zidu. To naše sporazumijevanje trajalo je samo dva dana, jer je tamničar ušao u trag našem signaliziranju. Davida sam čuo često kako u zatvoru više na nepravdu. Njegov brat Jurica, učiteljski pripravnik, bio je uvijek gladan. Ja sam mu ustupljivao moju reštansku porciju jela, jer sam iz vana od obitelji Bach jelo dobivao. Za strica Antu nisam mogao ništa saznati, nego da je zatvoren u dvorišnoj sobi i da mirno trpi. Ja sam bio preslušan po sucu istražitelju i tada sam saznao, da mi se upisuje u grijeh, da sam neke oglase na uglove pribijao, a dugo sam bio ispitivan tko je sve u posljednje vrijeme k stricu zalazio. Ispitivao me je za Kvaternika i ja sam za istoga izjavio, da ja ne vjerujem u njegovu bunu, prolijevanje krvi, jer da sam ga često vidjevo klečati pred kipom Majke božje na Kamenitim vratima, a ja da sa bunom nemam nikakve veze. Kroz guste rešetke gledao sam kako moji drugovi idu u školu i iz škole. Nakon 21 dan moga tamnovanja pozove me sudac istražitelj i pusti me na slobodu. Stric Ante u istražnom zatvoru ostao je sve do Božića.

³⁰ Prema Šegviću, n. dj., 259, brat se Davida Starčevića zvao Juraj a bio je tada »učiteljski pripravnik«. U gornjem tekstu je njegovo ime pogrešno navedeno kao Juriša mj. Jurica, pa je to ovdje ispravljeno. — Danilo Medić (1844—1879), pravaški pjesnik, iako je bio pravoslavne vjere. Godine 1873. izdao je u Zagrebu svoju jedinu zbirku pod naslovom »Različite pjesme«, posvećujući je »prijateljom hrvatske knjige«. Za njegovo pravaško shvaćanje značajne su pjesme: »Hrvatskoj« (6—9), »Panslavizam« (94) i »Jugoslavenstvu« (93). Prema Sl. Ježiću, Hrvatska književnost od početka do danas, Zagreb 1944. 281, prva od njih »daje intonaciju celom nizu pravaških pjesama kasnijih generacija«. Medić je 1870. izdao prijevod »Slova o polku Igorevu«, a 1871. preveo je i poemu »Konrad Walenrod« od A. Mickiewicza. — Juraj Demetrović je kao gimnazijalac stanovao kod E. Kvaternika (Milutin Nehajev, Rakovica, 1935, 25).

Za vrijeme njegova zatvora donesao sam mu nekoliko puta kiseloga zelja sa suhim mesom, što je on slatko jeo. Na sam Božić posjetio sam ga u njegovom novom stanu u Petrinjskoj ulici, gdje je imao stan i hranu, a njegovi pristaše za to su plaćali 15 for. mjesečno. Kod strica su se skupljali njegovi prijatelji i s njime objedovali, jer je on jeo u gostioni i tamo su dolazili istomišljenici. Ja sam ga dva puta na dan pohađao, donosio mu novine i sve drugo što je trebao. K Šramu se nije navraćao, a niti mu je Šram što od hrane u zatvor slao. Jedino mu je poslao nakon izlaza iz zatvora 50 for. i to je bilo sve. Dok je stric vodio njegovu kancelariju, imao je Šram svega dosta. Poslije je bilo kojekako. Stric je u Petrinjskoj ulici stanovao do zime god. 1872, kada je David dobio advokaturu u Jaski, kamo se je s Davidom odselio i bio duša njegove kancelarije.

Sa stricom Antom sam stajao u pismenom saobraćaju, a i pohađao sam ga. O politici nije htio ni čuti radi rakovačkog puča. Govorio je, da narod koji je u stanju učiniti ono što je učinjeno u rakovačkoj buni, da nije vrijedno uopće za takav narod raditi i za nj se boriti. Istina je, da je Granica imala god. 1871. do 100.000 pušaka i da su te puške bile u rukama graničara. Istina je, da se je jedan veći dio graničara pobunio, da bi bio zadao posla Austro-Ugarskoj monarhiji, ali konačno ustanak bi bio ugušen. Pogotovo kada je u Evropi vladao mir na sve strane. Kvaternik, koji je bio jako nabožan, računao je sigurno sa Božjom pomoći i hrvatskim mišicama, da će hrvatski narod iz ropstva osloboditi. Osim toga on je imao veza i sa inozemnim državniciima kao sa stricom Napoleona III, koji je te godine kroz Zagreb prošao.³¹ Njegov puč škodio je mnogo stranki prava, koja je svakog dana dobivala novih pristaša i koja bi kroz 6 godina bila sigurno dobila većinu u Saboru. Ako se ne bi Hrvatska mogla potpuno osloboditi iz pandža Austrije, sigurno bi bila stranka prava izvojevala bolji položaj Hrvatskoj, nego ga je do tada imala. Stric Ante bio je odlučio potpunoma se iz političkog života povući i nekoliko godina nije htio o politici ni čuti. Na nagovor njegovih istomišljenika počeo se ponovno baviti politikom. Kasnije se uvuklo u stranku mnogo ljudi, koji su u stranci rovarili i tako je stric doživio prije svoje smrti da je u stranci nastao raskol,³² koji ga je vrlo uzrujao i ranije bacio u grob.

Ja sam VII. razred gimnazije svršio sa dobrim uspjehom i to zato što su me neki profesori smatrali političarem i zamjerali mi agitaciju među školskom mladeži. Nakon ferija kod kuće došao sam u VIII. razred, koji sam također svršio sa dobrim uspjehom. U VII. i VIII. razredu bavio sam se instrukcijama đaka i zato sam dobivao kod njihovih roditelja negdje objed negdje večeru, a negdje novac sa kojim sam plaćao stan i kupovao odjeću i obuću. Tako nisu roditelji za uzdržavanje trebali za mene bilo što trošiti. Moram naglasiti, da su skoro svi moji školski drugovi bili jaki pravaši. Nakon primitka maturnalnih svjedodžbi, mi smo maturanti po običaju priredili oproštajnu večeru, na kojoj nas je bilo oko 20. Tu je bilo više lijepih govora o našem drugovanju

³¹ Ovaj podatak nije u svemu točan. Princ Jérôme Napoléon nije bio stric Napoleona III nego njegov stričević, a u Zagrebu se zadržao na prilazu 9. V 1869. Usp. o tome zapise u Kvaternikovu dnevniku ap. Nehajev, n. dj., 182—184.

³² Autor ima na umu secesiju J. Franka i dr., zajedno s A. Starčevićem, iz Stranke prava 1895. i osnutak Čiste stranke prava.

i o našem budućem radu. Kad smo se dobro pozabavili i rujnim vincem ugrijali, predloži mali Rojc (kasnije predstojnik Bogoštoljva i nastave),³³ da bi dobro bilo da razlupamo prozore profesoru dr. Petru Matkoviću, jer da je izdao brošuru u kojoj tvrdi, da imade više Srba u Hrvatskoj, nego li to i sami Srbi tvrde.³⁴ Njegov prijedlog bio je jednoglasno usvojen.

Matković je stanovao na početku Jurjevske ulice u I. katu. Kako je bila ljetna sparina, prozori su bili otvoreni i nas trojica bacili smo oveće kamenje i, kako sam čuo, pogodili smo u ormar gdje su bili tanjuri i ostale staklene stvari i mnogo štete nanijeli. No kod ovoga nismo ostali, jer smo razbili prozore profesora Peksidera i Maixnera,³⁵ koji su nam ostali u neugodnoj uspomeni.

Nakon ovih razbijanja neopaženo smo se razišli svojim kućama. Sutra dan raširio se glas, što su maturanti počinili. Toga dana bio sam sâm na Jelačićevom trgu u blizini Velike kavane i odnekuda je došao David Starčević, koga je profesor Divković³⁶ s leđa udario kišobranom, jer je krivo držao, da je David u stvar razbijanja bio upleten.

David je pograbio za stolac i da ga prijatelji ne sprečiše tko zna što bi se moglo sa Divkovićem dogoditi, makar je bio jak čovjek kao i David. Slijedeći dan policija je provela istragu o razbijanju i preslušala kolege Zagrepčane. Skoro nas je jedan kolega sve izdao, ali pošto je izvide vodio Miško Tkalčić, gradski pristav i ujedno iskreni pravaš, stvar je prošla bez posljedica. Ja sam odmah otputovao ravno u Liku mojim roditeljima.

Kod kuće sam ostao na ferijama samo mjesec dana, a nakon toga otputovao sam u pohode svom prijatelju i saučeniku Ljudevitu Kraškoviću. Kako sam putovao kroz Zagreb, navratio sam se k stricu Anti, kojemu se nisam usudio reći radi razbijanja prozora poslije mature niti navratiti iz straha, te sam sada upotrebio priliku i k njemu se navratio. Čim sam pred njega stupio odmah mi je rekao, da bi mu bilo mnogo draže, da ja nisam kod tih izgreda sudjelovao. Tom prilikom smo se složili, da ja nastavim učiti pravne nauke.

Na Sveučilištu zavladao je pravaški duh. Slavosrba bilo je malo, a mađarona ništa. U pravaškim rukama bila su sva društva. Na Sveučilištu bilo je uvijek živo i mnogo se politiziralo. Dapače smo pisali članke po novinama i međusobno se optuživali, te se uz mene u tome isticao Hinko Hinković i Fran Folnegović, koji su bili oduševljeni pravaši. Zalazili smo i u Sabornicu i slušali sa nasladom govore dr. Mankanca, koji je držao govor proti narodnoj stranci radi loše obnove nagode sa Mađarima.³⁷ Predsjednik Sabora dao je često

³³ Dr Milan Rojc (1855—1946), V. o njemu Enc. Jug. VII, 1969, 89.

³⁴ Radi se o knjizi P. Matkovića, Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnosajih, 1873, 160, koja je prvobitno izašla na njemačkom jeziku.

³⁵ Profesori na zagrebačkoj gimnaziji Ivan Peksider (1864—73), i dr Franjo Maixner (1870—74, zatim profesor klasične filologije latinske na novootvorenom Sveučilištu).

³⁶ Mirko Divković (1843—1924) otpušten je, zajedno s Jagićem, iz gimnazijske službe, ali se pokraj 1871. opet vratio na zagrebačku gimnaziju.

³⁷ Dr Milan Makanec bio je tada najžešći protivnik revidirane ugarsko-hrvatske nagodbe (1873).

puta galeriju, gdje smo se mi đaci nalazili, isprazniti. Mogu reći, da smo dosta jada zadavali tadanjim vlastodršcima, banu Mažuraniću i njegovoj vladi, koji su se držali vlasti kao pijan plota.

U političkom pravcu nisu od Mađara ništa isposlovali. U financijalnom pogledu Mađari su bili proračunali, da će Hrvatsku poslije stanovitog broja godina toliko iskoristiti i osiromašiti, da će im Hrvatska pasti kao gnjila kruška u jedinstvenu mađarsku državu. Na Sveučilištu bilo je skoro svakodnevno raspravljano o političkim pitanjima. Tako je sveučilišna mladež trebala dati odgovor ruskom profesoru Majkovu na njegovu historičku raspravu, u kojoj je tvrdio, da nema više na svijetu Hrvata od 800.000.³⁸ Ovaj je profesor svojim pisanjem izazvao nas sveučilištarce i mi smo zaključili odgovoriti mu u novinama. Moji kolege su mene smatrali nekim boljim historičarom i izabrali su mene, da ja napišem odgovor, koji da će sveučilišna skupština prihvatiti kao svoj zaključak. Moram priznati da sam se toga posla prihvatio, ali sam brzo saznao, da tome nisam dorastao. Ja sam otišao k stricu Anti i njega zamolio, da on odgovor sastavi. On se je mojoj molbi odazvao i odgovor sastavio, koji sam skupštini predložio i koji je bio jednoglasno usvojen i to pod mojim imenom.³⁹ Taj odgovor uzvitlao je dosta prašine u domaćem i vanjskom novinstvu. Kada je naš odgovor pročitao Đuro Deželić, gradski senator, on se je našao ponukanim, da i on odgovori profesoru Majkovu i zaista napisao je krasnu raspravu pod imenom: »Duša hrvatskog naroda je hrvatska narodnost«.⁴⁰ Kod strica i kod Deželića vidjelo se veliko povijesno znanje.

U proljeće god. 1877. došao je u Zagreb nadvojvoda Albrecht,⁴¹ kojemu smo mi, sveučilišna mladež, predali jednoglasni zaključak sveučilišne omladine da cara i kralja Franju Josipa I., da kao hrvatski kralj oslobodi Bosnu i Hercegovinu od turskog jarma i sjedini materi zemlji, kraljevini Hrvatskoj, i tako iskupi prisegu svojih predaka koji su se pri nastupu na hrvatsko prestolje zaprisizali da će tako postupiti.⁴² Razumije se, da je ova izjava vlastodršce uskomešala, ali gluho uho Franje Josipa nije čulo, kao što nije nikad čulo što je hrvatsko, pa tako nije poslušalo ni vapaj hrvatske mladeži.

³⁸ Apolon Aleksandrovič Majkov (1826—1902), slavist, profesor na moskovskom sveučilištu, autor djela »Istorija serbskago jazyka vo svjazi s istorieju naroda« (1857), u kojem je prikazao i »srpsku historiju po oblastima« (prev. Đuro Daničić, Istorija srpskoga naroda, Beograd 1876).

³⁹ V. ovdje Prilog II.

⁴⁰ Točan naslov toga spisa glasi: »Hrvatska narodnost ili duša hrvatskoga naroda«, a objavljen je u obliku knjige 1879.

⁴¹ Austrijski nadvojvoda Albrecht, član dinastije Habsburgovaca, vrhovni zapovjednik austrijske vojske na talijanskom bojištu 1866. gdje je kod Custozze pobijedio talijansku vojsku. Na početku 1877. bio je generalni inspektor sveukupne vojne snage u Austro-Ugarskoj.

⁴² Taj mi zaključak nije poznat. Podatak o prisizanju Habsburgovaca da će osloboditi Bosnu i Hercegovinu te je sjediniti s Hrvatskom nije točan, a osim Ferdinanda I. nije ni jedan od Habsburgovaca polagao posebnu prisegu kao hrvatski kralj.

Kada je buknula buna u Bosni i Hercegovini godinu dana prije ove izjave, tražili su to isto i Bosanci.⁴³ Sjećam se, da su nama sveučilištarcima dali razumjeti Šime Mazura, advokat, i Ilija Guteša, trgovac, da imaju oružja i odijela za jedno 80 mladića, koji bi se pridružili bosanskim ustašama kao hrvatska legija. Ja sam među svojim drugovima razvio bio živu kortešaciju i već sam imao pripravnih 40 mladića da oružani upadnu u Bosnu, i odmah se prijavimo vodstvu ustaša. U to dođe u Zagreb jedan od ustaških vođa Hubmajer, Slovenac,⁴⁴ i ovaj s nama kroz par dana je raspravljao i dokazivao, da je bosanski ustanak bezuspješan i da bi sami sebi svojim žrtvovanjem nanijeli štetu, a našem narodu nikakovu korist. Taj Slovenac bijaše odvažan i oduševljen za stvar ujedinjenja i slobode cijelog našeg naroda, bez razlike vjere i narodnosti. Mi smo njegov savjet poslušali. Nakon toga počele su bune i vojevanja po Bosni i Hercegovini.

Kada sam na Sveučilištu bio student treće godine, dobio sam mjesto pisara kod odvjetnika dr. Josipa Franka. U pisarnu sam dolazio svaki drugi dan i zato sam imao plaću od 12 for. mjesečno. Osobiti pisar nisam bio. Kako je dr. Frank u pisarni imao više pisara, jer se tada pisalo samo rukom, ja sam uz njih nekako lakše prolazio.

Dr. Frank je izdavao u Zagrebu njemački list »Agramer Post«⁴⁵ i počeo se baviti politikom. Njegov list je bio u opoziciji, a u njemu se pisalo u čisto hrvatskom duhu. Makar je imao najjaču kancelariju u Zagrebu, njega su vlastodršci mrzili i progonili, a to se progonstvo opažalo i kod suda. On je bio izvrstan pravnik i vrlo darovit čovjek, te se je oko god. 1890. priključio stranci prava i postao veliki pristaša strica Ante. U njegovoj kancelariji ostao sam dvije godine, tj. do svršetka mojih pravnih nauka, i tada sam namjestio na svoje mjesto prijatelja Kraškovića. Za ono vrijeme bavio sam se pokojim instruiranjem, a najviše sam se bavio politikom na Sveučilištu i izvan Sveučilišta. Nisam na Sveučilištu spadao među prve đake, nego sam bio osrednji, ali sam unatoč toga kod svojih kolega uživao glas dobrog pravnika. Nakon svršenih sveučilišnih nauka god. 1877. stupio sam iste godine u sudačku službu kod ces. i kralj. Sudbenog stola u Gospiću kao prislušnik.

Prije stupanja u sudačku službu pohodio sam strica Antu u Jaski i pitao ga za savjet, u kakvu bih službu stupio. On mi je tada savjetovao, da stupim u sudačku službu, i šaljivo je napomenuo, da je to jedina služba gdje ću moći najmanje škoditi narodu. Ja sam njegov savjet poslušao, makar me je srce vuklo u odvjetništvo i na rastanku sam mnogo zahvalio na njegovoj brizi, trošku i trudu oko mene i istaknuo sam, da sam samo njemu zahvalan, što sam uspješno škole svršiti mogao.

⁴³ Ustanak u Hercegovini, a zatim u Bosni izbio je već 1875, a sličnih je izjava bilo samo među hrvatskim ustanicima u donjoj Hercegovini i među bosanskim franjevcima (fra Grgo Martić).

⁴⁴ Miroslav Hubmajer (1851—1910) sudjelovao je 1875—76. u bosanskom ustanku kao glavni zapovjednik. Poslije neuspjelog napadaja na Bos. Kostajnicu 1876. otišao je u Srbiju.

⁴⁵ J. Frank nije izdavao »Agramer Post« nego »Kroatische Post« (1877), kojoj je od 1876. prethodila »Agramer Presse«.

Prilog I.

Gospodinu

Dru. Petru Matkoviću,

profesoru i pravomu članu jugoslavenske akademije

u Zagrebu

U isti čas kad svi narodi pohriše na poprište svjetsko, da pokažu svoje vrline, svoju vrijednost, u isti taj veličanstveni čas, toliko znamenit po napredak ljudstva, vi g. doktore učeći tuđi svijet o Hrvatih neshvatljivim upravo načinom pogrdiste čast hrvatskoga naroda.

U knjizi tek izašjoj pod naslovom »Hrvatska i Slavonija«, koju svijetu predadoste kano vjerno ogledalo naroda, koga dio zastupa hrvatska vlada u Zagrebu, taj ste vi narod povodeć se za drugimi razcjepkali na hrvatski, srbski i hrvatsko-slovenski, proti čemu ustajemo mi mladež, koja se ponosi svojim hrvatskim imenom.

Već narod hrvatski snosi neizrecive muke i stenje u robstvu vjekove.

Tuđi mu dušman oteo njegovo najveće, toliko puta krvlju izkupljeno dobro — njegovu slobodu, nesmiljene pijavice navrle u krasnu mu zemlju, da ga liše imućva i čine presahnuti sva vrela njegova bogatstva — da ga bace na prosjački štap.

Nu vragu naroda hrvatskoga nebje dosta.

Uništiv ga materijalno, nastojaše, da ga ubije posve, razkomadao mu jednu domovinu u sijaset malih komadića, okrstio ih raznimi imeni, da narod tim laglje zaboravi svoje pravo i jedino ime, s kojim se spajaju divne uspomene njegove veličine, moći i slave — da zaboravi mило ime hrvatsko.

Tuđemu krvniku bili u njegovu zlu djelu domaći odmetnici zavedeni kukavnom milostinjom podli saveznicu — hrvatskom pomoći survan je narod hrvatski u skrajnu nesreću, u neizslonvi jad!

A Evropa mjesto da mu hvale za svoju spašenu kulturu, da mu harna pomogne staviti se na vlastite noge, zauzeti zasluženo, dostojno mjesto u družbi naobraženih naroda, te narod hrvatski, kojega prvi pojav u povjesti označuje poraz barbarskoga Obara, koj je na svojih poljanah za uvijek uništio snagu divljega Evropi kobnoga Mongola, koj je kroz vjekove bijući se s turskim polumjesecom Evropi spasio obrazovanost i kršćanstvo — to je isti taj narod hrvatski danas razkomadan, stegnut u najtjesnije međe svoje, zaboravljen zametnut kao nebogo sirotče!

I u tom suženom okviru, kojim poteglo međe hrvatskoj domovini, u tom sitnom dielku Hrvatsva, što nam još ostavilo, oskrnjuje, otimlje nam se ime hrvatsko!

Bezumnici i bezdušnici, tuđi i domaći razdružili nas u Slavonce, Dalmatince, Istrane, Bošnjake, Slovence itd., a po vjeri u Šokce, Vlahe, Bunjevce itd., nadjenuše nam silu neopravdanih po nas nepravednih imena!

A ime hrvatsko, povještju utvrđeno i posvetjeno, ime koje u srcih hrvatskih žive, koje čeka sigurna i častna budućnost — ono neka sa svieta izčezne — neka ustupi mjesto drugome njemu ni malo ravnomu imenu.

Zar tobožnjoj slogi i uzajamnoj ljubavi za volju da zametnemo trag hrvatstvu, zar bratstvu za volju da počínimo veleizdaju na imenu hrvatskom? Što čine Srbi za tu slogu i bratstvo? Da li oni hrle odbacit svoje ime i zamjenit ga hrvatsko-srbskim i jugoslavenskim?

Oni ne samo da na naše Jugoslavjanstvo, na naše Srbo-hrvatstvo odgovaraju jedinim i samo Srbstvom — oni nam u odmjenu naše bratske požrtvovnosti otimlju

ubavi hrvatski Srijem, sižu za kršnom hrvatskom krajinom, rade nam ugrabiti našu hrvatsku Bosnu — dà — vele da ni neima naroda hrvatskoga, priznajući ga jedino kano ogranak velikoga Srbstva.

I nakon toga može biti govora o slozi i bratstvu?

A ipak vi g. doktore u svojoj najnovijoj štatistici velite da su žitelji Hrvatske, Slavonije i Krajine malo ne sami Hrvati i Srbi, mješani u gornjih krajevih sa Slovenci.

To vi velite u djelu pisanu na poziv hrvatske vlade, čim ono prima značaj službenoga spisa, to vi napisaste za sav tuđi svijet, koj će se sticati na svjetskoj izložbi, da motri napredak i tvornu snagu svih naroda!

Na tom ogromnom natjecalištu biti će među svimi jedini narod hrvatski — poružen, ponižen, zatajen!

Zatajen Hrvatom!! —

G. doktore, ovo nisu striele naperene proti vašem znanstvenom ugledu, nego kako je vaša knjiga jedna od najnovijih, a buduć prevedena na francezki i njemački jezik, suđeno joj poći u daleke krajeve, to činimo samo ono, što nam u ovih okolnostih sveta dužnost nalaže.

Činimo to i za to, da stresemo sa sebe neopravdani onaj ukor, kojim odasvuda na nas navaljuju, da je mladež mrtva i troma.

Nije — mladež hrvatska je živa, pa ako je zamuknula, nije oniemila, ako je zamrla nije umrla — ona gleda oprezno, a možda i priezorno na one, koji su prvi stali naše narodno hrvatsko ime sramotiti.

Mladenci hrvatski dužni su svomu narodu uvriedu i porugu, nanesenu mu Vami g. doktore, oprati i osvetiti, dužni su to tim više, što su zvani izvesti ono proti čemu se vjekove griešilo — prokčiti put do slobode, jedinstva i sreće naroda hrvatskoga.

Stoga mi radi budućnosti narodnje prosvjedujuć proti tomu, da u Hrvatskoj imade naroda srbskoga ili slovenskoga, ovim pred čitavim svijetom javno i svetčano izjavljujemo, da u dalekih međah hrvatske države ne poznajemo inoga do naroda hrvatskoga! —

Mjeseca srpnja 1873.

Sliede stopedeset i dva podpisa hrvatskih mladića sa pravoslavne akademije u Zagrebu, sa viših učilišta u Gradcu, Pragu i Beču i sa bogoslovijske u Gorici.

Prilog II.

Otvoreno pismo
na preučena gospodina

M A J K O V A,
učitelja na sveučilištu u Moskvi.

Preučeni gospodine!

Vaše gospodstvo imadaše milost kroz novine odgovoriti na našu izjavu od 25. lanjskoga listopada. Bez dvojbe, vi to učiniste samo za volju vaše svete stvari i iz ljubavi do nas. Dakle, uz izraz zahvalnosti, koju zaslužujete, moramo izpraviti i razjasniti njekeje nazore vašega spisa, poznana nam iz »Zastave«. Teško da ga je ovaj list krivo prikazao, vi bo i pisci ter obični čitatelji njegovi jeste: Corpore (fors) diversi, sed mentis lumine pares.¹

Zovete nas neznanicami, fantasti i drugimi izabranimi imeni. Proti tomu neimamo ništa. Neznalice smo već zato, jer smo đaci, ter se učimo, zato jer neznamo. K-tomu! Hrvati smo, nepijemo kvasa, nismo »crasso in aere nati«,² neživimo u Hyperboreji, vašoj pitomoj domovini.

Vi ste Rus, Majkov, učitelj, na sveučilištu u Moskvi. Tko da se neklanja tolikoj i takvoj osobi? Ali davnina metnu u Rusiju potok Lete,³ ulaz u pakao, ter Ulises, da uniđe u pakao, moradaše ići u Azov, dakle u Vašu domovinu i njekadanju postojbinu braće vam Srba.⁴ I da bi Rusi pokazivali kod drugih naroda isto osim tašta spletkarenja, moralo bi se reći, da je onaj car Itake ostao kod vas, i da su Rusi njegova djeca. Dakle u supor štovanja vas, nami mladim i zdravim Hrvatom neraći se ni u pakao, ni na vrata pakla.

Vaše gospodstvo pisa s tronožja, pouzdano, svojemu občinstvu; a mi znamo da će ovo naše pismo doći u ruke i razumnih ljudi.

Kad-no Rumunji Kantemiri, Movila i Milesko, odgojiše vašega cara Petra I., uvedoše kod vas akademija i podučiše vas u jeziku koj govorite, ruska učenost pokaza se najizvornijom na svijetu.⁵ Jer n. pr. zna se da Rimljani za Ovidija nisu gospodovali na tom kraju Dunaja, i da ovaj pjesnik jadikova u Dobruči. I nut, za volju ruskih učenjaka, Ovid moradaše biti cvilio na Dnjestru, upravo na mjestu, koje oni dadoše prozvati Ovidiopolom. Istina, propustiv povjest, te šenuše ruski učenjaci, po zemljovidu malena razmjerja, samo za koj konjski nokat.

¹ Corpore (fors) diversi, sed mentis lumine pares = Tijelom (možda) različiti, ali po svijetlu razuma jednaki.

² crasso in aere nati = rođeni u gustoj magli.

³ potok Lete tj. zaboravi, u podzemnom svijetu, iz kojega mrtvi piju i zaboravljaju svoj zemaljski život.

⁴ Prema Pliniju, Naturalis historia, i Ptolomeju, Geographia, srpsko se ime već u starom vijeku spominje kao plemensko (u obliku Serbi i Serboi) u porječju Kubana na sjeveru Kavkaza.

⁵ Nastojeći da čim više omalovaži značenje Majkova kao znanstvenika i ruske znanosti uopće Starčević je i sam pokazao ovim tvrdnjama da ne poznaje početke znanstvenog razvoja u Rusiji. Rusku akademiju (1725) nisu osnoval Rumunji niti su oni odgojili Petra Velikoga. Kantemir se pojavio u Petrogradu kao dječak kad je već Petar slavio svoje prve velike pobjede na bojištu. A ako je taj moldavski knez tek s naporom kovao ruske stihove, njegov mlađi suvremeni M. V. Lomonosov odjednom je ruski pjesnički jezik i prirodne znanosti digao do zavidne visine, i svojom upornom borbom protiv stranaca utisnuo Akademiji nacionalni pečat. Ali ga je Starčević, dakako, prešutio.

A od onda do danas kako napredovaše ruski učenjaci? Evo. Vaše gospodstvo govori o narodih, o narodnostih, o jezicih, o povjesti, o zemljopisu, o vjerah, o državničtvu i t. d. i kao zastupnik tih struka sjajete kako bi sjali i kao primadonna. A da nam tko nereče da smo ulaga prema vašemu gospodstvu, mi priznajemo, u koliko ih poznamo, da su svi ruski učenjaci kao i vi.

Nego vaš spis opominje nas na »disserti membra poetae«,⁶ i zato nam je preteško na-nj odgovoriti sustavno, ter nam se nemili, što-no hrvatska poslovice kaže, »čelava šišati«, ali kada mora biti neka bude kako može.

Vaše gospodstvo nasjeca o slavstvu, o slavskoj slogi i ljubavi i t. d. Vi zahtjevate, da se hrvatski narod odreče svoje narodnosti, svoje slavne prošlosti. Tko to zahtjeva pod kakovom god krinkom, pod kakovom god obsjenom, taj zahtjeva, da si hrvatski narod sam izkopa grob. Ta eto liepoj slogi i ljubavi za volju vi, preučeni gospodine, već ni neznate nego za 800.000 Hrvata.

Te stvari dakle nekorišti Vam preporučivati Hrvatom ni drugim razumnim ljudem, a vašemu občinstvu suvišno je nje nuditi.

Vaš Nestor napisa: »Oleg, štitnik Igora, sina Rurikova, naumiv osvojiti Cari-grad, dojde u Kijev i navabi u zasjedu načelnike Oskola i Diru, kazav im: dodite bratjo, i vi ste istoga pokoljenja, koga smo i mi. Kad oni došli, reče im: vi niste istoga pokoljenja i ubi ih«. Od onda do danas, dogodilo se i događa se, kako Oskolu i Diru, svim onim koji se brate s Rusi, ter se nećete čuditi što nas srce nevuče u to bratimstvo.

Žestite se, što Bosnu i Hercegovinu zovemo hrvatskimi zemljami. — Kako da mi to neučinimo kada vidimo pogibelj, u kojoj bijaše puk, koj je pūt od pūti naše, koj govori jezikom hrvatskim, kojim i mi.

Da se osvjedočite, kojim jezikom vi govorite, predložite vašoj vladi neka nekoliko milijuna rubalja, koje troši u vjetar, potroši za popisati crkvene rieči. Kad se to sbude, tada ćete naći u čemu se vaš jezik slaže sa crkvenim jezikom hrvatskim. Da vam posao olahkotimo javljamo vam ove podatke: Vaš car Bazilij pisa papi u svojem materinskom jeziku, drugoga bo nije ni znao. Tumač hrvatskoga jezika, koj je o Rusih i o ruskom jeziku znao nešto manje nego o Patagoncih i njihovu jeziku, protumači ono pismo. — Tako ima jedan učenjak, koj napisa da sv. pismo, prevedeno na hrv. jezik, razumiju i Rusi. I g. Ignatiev, ako je iskren, kazati će vam, da njega, u Iztoku, veliko občinstvo bez više inteligencije zove Hrvat-baši t. j. bašom Hrvata,⁷ i da je tamo vaš jezik poznat pod hrvatskim jezikom. A ime Rusi, kod nas je poznano od kojih 50 godina, u Iztoku, u onom občinstvu, nije poznato ni danas, nego dolazite pod imenom Moskova.

Znamo, da ovi glasi nisu ugodni vam ni vašim zemljakom i da su milijuni rubalja potrošeni i još se troše, da se sataru, uzbiju i te istine. — Ali, mi smo sigurni, sva ruska sveučilišta, sve akademije, svi učenjaci rubalja, svi pisci, bili koje narodnosti, nemogu istinu zamučkati, ter će se ona najjače osvetiti onim, koji ju nastoje uzbiti ili zamučkati.

Govorite o Hrvatskoj i o njezinih odnošajih, o Ungariji, o Magjarih i t. d. Da bi mi imali odgojenje, kojim se vi odlikujete, mi bi vam morali kazati, da vi to neznate. Ali mi ćemo vam uglađenije i većim pravom kazati: vi to nerazumijete. Ime »Ungarac« bijaše Hrvatima domaće, sveto do u XVIII. viek, kad se kod nas počеше izmišljena imena širiti. I pod onim imenom dolaze bo Hrvati. Ako dakle kod Valvasora nađete slijedeći spomenik o crkvi trsatskoj: »Ja Stipan od staroga Dobrovnika (!), biskup modruški, vićnik svete krune ugarske, posvitih ovu cerkov na pošte-nje svetoga Luke, pisara Marie blažene 1288.«; ako to razumijete, znajte, da je u

⁶ disiecti (ne: disserti) membra poetae = udovi razbacanog pjesnika (prema Horaciju; v. Z. D o r o g h y, Blago latinskog jezika, Zagreb 1966, str. 95).

⁷ Ovu tvrdnju, koja se ne čini vjerovatnom, nisam mogao provjeriti.

stvari to napisano upravo onako, kako no francuska republika godine 1848. za grb države francuske postavi galskoga kokota. — Budite sigurni da se onaj Stipan nije smatrao Ungarcem nehrvatom ili drugim narodnikom ili tuđim podložnikom više nego li se Cavaignac, Lamartine i ostali Francezi god. 1848. smatraše za Gale, nefranceze, za podložnike inorodnika.

Ne samo Bosna i Hercegovina, nego i sva Arbanaska, i sva Rašija, i sva gornja Myzija ili današnja Srbija, hrvatske su zemlje. Kad-no Hrvata izabralo za kralja si Kolomana, nekogi misliše, da je ciela Hrvatska time pala pod onoga vladara. Kralji to vjerovališe najradije. Znalo se što spada k Hrvatskoj. Koloman u povlastnici što ju je god. 1103. izdao crkvi splitskoj podpisa se kraljem i »Rame« t. j. ciele Bosne.⁸

U ugovoru mira među Ludovikom I., kraljem Hrvatske i Ungarije, i među Mletčani od g. 1358. stoji: da se Dalmacija pruža od sredine Kvarnera do međa Drača. — Arbanaska je s onaj kraj Bojane. Arbanaska bijaše šesta banovina Hrvatske.⁹ U pismih kraljeva Hrvatske i Ungarije n. pr. u zaključku zakona g. 1840. dolaze, među biskupi, naslovljenimi, osim ostalih, i biskupi Dolčine, Pristine, Srbije.¹⁰ Naši bo kralji znadoše da su te biskupije u Hrvatskoj, ter im imenovahu biskupe, a vladari onih biskupija ili za to neznadoše ili nemariše. Svaki vlastelin hrvatski bijaše kralj, vladar na svojoj zemlji. Koliko bijaše takovih vladara nekada u Španjolskoj, u Francuskoj, u Njemačkoj makar za Napoleona I.! Tako bijaše i u Hrvatskoj. Kroz vjekove nastade među timi i susjednimi vladari različnih odnošaja, gospodstva ili podložnosti; nu time narodnost hrvatska neizgubi i nedobi ništa.

Kažete, po vašu: da su Hrvati neprijatelji imena i narodnosti Srba; da se Muhamedovci Hrvati smatraju za Srbe; da Stefan-Dušan bijaše Srb in.

Tu je istina: da su upravo Hrvati dokazali i utvrdili ime Srb tako, da »nec portae inferi praevallebunt«;¹¹ da bi se Muhamedovci Hrvati radje ubrojili u onu životinju koju jesti Mozes i Muhamed zabraniše svojim vjernikom, nego li bi se držali Srbi; i da Stefan-Dušan Nemanić bijaše prejasan dinasta hrvatski, kralj diela Hrvatske, i gospodar također Srbom, nu da on o Srbih mišljaše posve kako misle danas i njegovi rođaci i zemljaci Muhamedanci Hrvati.

Znamo da nije izmislio, a neznamo gdje je našao naš Ratkaj sliedeću bilježku: kad-no Vladislav poljački dođe na prestolje Hrvatske i Ungarije, vlastelini Bosne odpraviše mu odbor. Taj mu odbor kaza: da su Bošnjaci (vlastelini) potekli od istoga početnika od kojega i Poljaci; da jezik ovih naroda nekada bijaše isti; ter da se Bošnjaci osobito vesele, što je on, njihov rođak, dobio prestolje.¹² Eto, preučeni

⁸ Privilegij kralja Kolomana splitskoj crkvi od 15. VI 1103. nije vjerodostojna isprava nego falsifikat. Rama, prema istoimenoj rijeci koja se ulijeva u Neretvu, spominje se u titulaturi ugarsko-hrvatskih kraljeva prvi put 1138. Usp. o toj ispravi F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, 1914, 577—584.

⁹ Ta se neispravna tvrdnja osniva na jednom mnogo mlađem zapisu u tzv. Supetarskom kartularu, u kojem se zapisu, prema primjeru Njemačko-rimskog carstva, govori o tobožnjem izboru hrvatskoga kralja, u slučaju da umre bez potomka, po sedmorici banova, među kojima se navodi i ban »Albanie«. Usp. o tom zapisu i njegovim tumačenjima D. Švob, Pripis Supetarskog kartulara o izboru starohrvatskog kralja i popis onodobnih banova, HZ IX, 1956, 101—117.

¹⁰ Riječ je o nominalnim biskupima bez jurisdikcije, u »nevjerničkom« tj. nekatoličkim zemljama (in partibus infidelibus).

¹¹ nec portae inferi praevallebunt = neće (ga) ni vrata paklena nadvladati.

¹² Juraj R a t t k a y, Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, 1652, donosi na temelju djela Philippa Callimaha, De rebus Vladislai, podatak o poslanstvu bosanskoga kralja Tvrtka II koje je 1440. pozdravilo Vladislava II Varnenčika prilikom njegova stupanja na ugarsko-hrvatsko prijestolje. To mjesto donosi u prijevodu i Vj. Klaić, Povjest Bosne do propasti kraljevstva, 1882, 278.

gospodine, još u sredini XV. vieka priznavalo se i izpovjedalo hrvatsko vlastelinstvo Bosne za granu Poljaka. Valjda zato mi, desno-dunajski Hrvati, ili — nemojte se križati — Poljaci, od nekada uživamo istu ljubav Rusa, koju i naša bratja na lievoj strani Dunaja. — U koliko tu ljubav nezaslužiše oci naši, zaslužiti ćemo ju, ako hoćete, mi.

Hrvati Muhamedovci od najstarijih su i najčišćih vlastelina Europe, njih je na stotine starijih od vašega Rurika i Rurikovića. Mi kao i sav razuman svijet, štujemo poradi starine, značaja i zasluga, knezove Karagjorgjeviće, Obrenoviće i Petrović-Njeguše. Ali knezovi i velikaši hrvatski Muhamedove vjere tako su zasukani, da one knezove nebi htjeli uzeti ni za kozare, a kamo da bi im se izjednačili, kamo da bi im se podložili. Samo neobičnoj plemenitosti onih vlastelina i kukavštini Turaka ima se pripisati, da vašega obćinstva¹³ nije već davno, u jedan tren, nestalo u svih hrvatskih pokrajinah Turske; — i stojte uvjereni, da će prije Samojedi gospodovati Rusom nego Srbi Kulinovićem i stotinam hrvatskih obitelji knezova i velikaša Muhamedove vjere.

Mi ovdje nerazsudujuemo, u nikakovu pogledu, spis poznat pod imenom »zakonika Stefana-Dušana«, nego primamo ga ovakova kakav je. U rukuh nam je izdane Novakovićevo. Iz saveza članaka 22, 40. i 199. očito se vidi, da Srbi u Dušanovoj kraljevini bijahu stranjski, skitnje, zapostavljeni ne samo Grkom nego i Njemcem.¹⁴ Ovo će biti neistina samo onda, ako Vaše preučeno gospodstvo s drugovi dokaže, da je ikada ijedan narod, domaći, gospodujući, u svojoj domovini živio iz povlastica. — Dok to nedokažete, kako se usuđujete Stefana-Dušana Nemanića pomiešati sa Srbi?

A kada čitate taj spis i uzporedite ga s Dukljaninom, s vinodolskim zakonikom, s istrijskim razvodom¹⁵ i t. d. sa hrvatskim spisi starijimi od onoga zakonika nebije-li vam, naglije, od radosti, srce, videć da je već onda iztočna crkva radila razdieliti Hrvate i po jeziku?

U pogledu Austrije za Hrvate, Gaja, našega jezika i narodnosti ter Srba, napominjemo samo ovo. Među naslovi još našega kralja Bele IV. naći ćete i onaj vojvode Štajerskoga; naći ćete u diplomataru Styriae da naš ban, kao takov, bijaše satnik Štajerske, i da su k njemu na sud dolazili ljudi tja iz Admonta. U ugovoru mira među našim kraljem Stjepanom V. i među Otokarom, kraljem Česke od g. 1271., naći ćete da »kralj Stjepan odreče se svakomu pravu i postupku, koje scienijaše da imadaše u vojvodinah Štajerske, Koruške, i u gospoštinah Kranjske,

¹³ tj. srpskoga.

¹⁴ Srbi se u člancima Dušanova zakonika izričito spominju samo na dva mjesta i to kao vlastela. U najboljem izdanju tog zakonika (S. Novaković, Zakonik Stefana, cara srpskog 1349 i 1354, Beograd 1898) ta su mjesta sadržana u čl. 173 i 39 (str. 135 i 36).

Prema prvom od njih, »vlastéle i vlastélićii koi gredu u dvor carstva mi, ili gr'k' ili nēm'c' ili sr'bin', ili vlastélin' ili in' kto ljubo, tere dovéde sobom' gusara ili tata, da se on'-zi gospodar' kaže (kazni) kako tat' i gusar'«. Kako se vidi, nije riječ o nekom zapostavljanju niti se iz tog teksta može izvesti zaključak o srpskoj vlasteli kao »stranjskoj« ili čak — skitačkoj.

Pogotovu se takvom tumačenju protivni čl. 39, prema kojem »vlastéle i vlastélićii, iže se obrétaju (nalaze) u državé carstva mi, Sr'blje i Grecii, što est' dalo carstvo mi u baštinu i uhrisovolii, i dr'že do siega-zi sbora, baštine da su tvrde«.

¹⁵ »Razvod istarski«, pravni spomenik koji je nastao u Pazinu, najvjerojatnije sredinom XV stoljeća, kao komplikacija izrađena na temelju starijih listina i datirana danom 5. V 1325. Najstariji hrvatski rukopis, ovjerovljen od notara, potječe iz g. 1502, ali se sačuvao samo njegov prijepis iz 1546. Hrvatski tekst, pisan glagoljicom, prvi je objavio u prijepisu latinicom Ante Starčević u Arhivu za povjestnicu jugoslavensku II, 1852.

Marke — —«. Tim ove zemlje konačno otpadaše od Hrvatske.¹⁶ Tuđinac vladar, na početku ovoga vjeka, spazi u tih zemljah jednu narodnost, pak ih, koliko mo- gaše, učini jednim tielom, pod jednom upravom.¹⁷ A što radi Austrija?

Rekosmo vam, da se za vaš jezik možete naučiti mnogo iz hrvatskoga jezika, ter niste dorasli razsuđivati naš jezik. Među Macedonijom i Njemačkom, među Du- najem i Adrijatikom tri su narječja, i sva tri su hrvatska. Kakovo ih je koje? to odlučivati spada na same Hrvate. I Ranjina i mnogi drugi Dubrovčani pišaše druga- čije nego n. pr. Gundulić s drugovi, u kojih jeziku »remanserunt hodieque manent vestigia ruris«.¹⁸ Opitajte se koliko je narječja u Italiji, Francezkoj, u Njemačkoj, možda ćete naći spisa i u »kalabrezkom jeziku«. Sva su ona narječja taljanska, francezka i t. d.

Za Cinama znate. Kako da kod njega, u Hrvatskoj, neopaziste puk »Huna, Kalizi- ja« koj bijaše židovske vjere.¹⁹ Znate, da drugi narodi nisu primali židovsku vjeru; znate, da se 10 pokoljenja židovskih nije povratilo iz sužanjstva u svoju prvašnju domovinu, i da su, za povjest, propala, nu da se oko Azova, postojbine Plinijevih Srba — nalazi spomenika o prognanih Židovih. — Da se povede znanstvena iztraga našlo bi se dakle u Hrvatskoj i puka izabrana i to možda upravo među onimi, koji se drže za Srbe. Ali ovo ime vazda tuđe u Hrvatskoj, nastojanjem Rusije, nametje se i Hrvatom. — Znate, da je Dositej Obradović, Srbin, jučer počeo, prvi natucati narodnim — ne crkvenim — jezikom hrvatskim, Razuman sviet zna za agitaciju Ru- sije po ovih stranah; zna, da puk istočne crkve po svoj Hrvatskoj i Ungariji, do g. 1848. zvao se po vjeri »Racom ili Vlahom«, ne Srbom; zna kako se grade i razprostiru »srpske narodne pjesme«; žive ljudi koji su gledali kako se u povjesti Crnegore namjesto drugoga imena u spomeniku pisalo srbsko ime. — Ali, preučeni gospodine, budite sigurni da će sav taj i takov posao ostati u zaludu. — Ako kroz 800.000 Hrvata razumjevate stanovnike po Hrvatskoj, koji su čiste hrvatske krvi, mi smo sigurni, da se mogu od onoga broja odbiti sve ništive, i da je još onda pre- već čistih Hrvata, ter smo osvjedočeni da u svoj Francezkoj nema osam čistih Franceza. A kazasmo vam tko govori hrvatskim jezikom.

Državničtvom nebavimo se i zato o dnevnu pitanju znamo samo ovo: Stanje kršćana u Turskoj je tužno, ali još je bolje nego u gdjejoj drugoj zemlji. Da Ru- sija gleda ono stanje popraviti, moglo bi se razumno vjerovati samo onda, kad bi ona kod kuće stanje Rusa popravila. — Kako je to, da oni kršćjani nebježe u Rusiju? Vaša vlada šalje putovati pametnije glave, ako kada na vas padne taj red, pazite, pak ćete opaziti koja je razlika između slobodne zemlje i Rusije

Ali kažu, da Rusija gleda za Carigradom, i hrvatska poslovice veli, da »psi nelaju za selo, nego za se«. A druga naša poslovice veli, da je »mačku salo visoko«.

¹⁶ Nije riječ o isključivo hrvatskim kraljevima nego Arpadovićima, dakle ugarsko-hrvatskim kraljevima, koji su u borbi za baštinu Babenbergovaca 1254. stekli Štajersku južno od Semmeringa. Hrvatskog bana i hercega Stjepana od plemena Gut-Keled kralj Bela IV pridijelio je kao savjetnika »mladem kralju« Stje- panu, kome je Štajersku predao na upravu. Već 1259. Štajerska se odmetne i prizna vlast Přemysla Otakara II, našto se Stjepan V 1271. odrekne svakog prava na Štajer- sku. Prema tome, o nekom »otpadu« slovenskih zemalja od Hrvatske ne može se govoriti.

¹⁷ Napoleon I udružio je 1809. Kranjsku, dio Koruške, Istru, Dalmaciju i pre- kosavsku Hrvatsku u »Ilirske provincije« (Les Provinces illyriennes), koje su se održale do uzmarka Franceza 1813.

¹⁸ remanserunt hodieque manent vestigia ruris = ostali su i danas ostaju tragovi.

¹⁹ Prema bizantskom historičaru Kinamu (2. pol. XII st.), u današnjoj istočnoj Slavoniji, između Save i njezina pritoka Bosuta, živjelo je tada pleme Kalizija, koje je ispovijedalo islam.

Ako kroz »rimsku propagandu« razumjevate crkvu katoličansku, mi vam izpovjedamo da ju duboko štujemo, i da žalimo što u našoj domovini ima pre-mnogo nevrednih učitelja i za to sinova. Njezina bitna, prava propaganda tako je jaka, da se neboji ruskih Liliputana — oprostite, zareklo nam se, hoćemo da rećemo gorostasa. - - -

Na rastanku nadamo se, da će preočeno gospodstvo Vaše priznati da bi mi lakše odgovarali vašemu, učitelja, nego vi našem, hrvatskih đaka, zvanju i da vam je bezuvjetno bolje mirovati nego pisati tako da se vašemu spisu vaši prijatelji nevesele, i da on vašoj stvari ni malo nekoristi, a možda upravo škodi.

Vidiste bo, da mi, hrvatski đaci, nepadamo u vaše občinstvo. Budite uvjereni, da je mnogo ovakvih i među onimi, koji iz težkih razloga, s vami i za vašu stvar pišu.

Dano iz Skupštine hrvatske akademičke mladeži,
držane dne 25. siečnja 1877. u glavnom hrvatske kraljevine gradu Zagrebu.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb